

A

MAGYARSÁG MOLDVÁBAN.

ÍRTA:

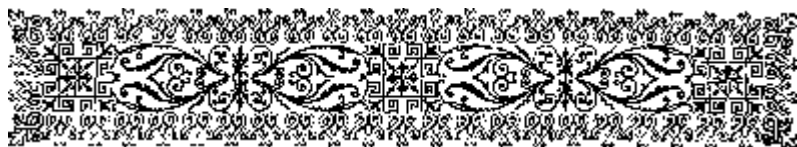
BALLAGI ALADÁR.

Külön-lenyomnt a „Földrajzi Közlemények” 1888. évi I. és II füzeiéből.

BUDAPEST, 1888.

FANDA JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

(Váci utca 10. sz.)

A MAGYARSÁG MOLDVÁBAN.

FELOLVASTATOTT AZ 1887. NOVEMBER HÓ 10-DIKI ÜLÉSEN.

A XVI. században Olaszországot francziák temetőjének, a török háborúk idején Magyarországot németek koporsójának nevezték. Nekünk is van ily temetőnk; közel hozzánk, egy lépésnyire határainktól. Csak az a különbség, hogy amott véres csatákban hullottak el francziák, németek: itt a magyarságot, elevenen sodorja el idegen népáradat.

Még a múlt században a hitőkben, nyelvökben állhatatos magyar falvak a bukovinai friss telepektől fogva óriási félkörben egész a Bug torkolatáig érnek. Legészakibb, s legkevésbé ismeretes helyeik Chocym és Mohylew a Neszter mellett. »Chotim táján Stojtsin nevű falú merő magyarságból áll,« írja Patai András, ki 1743-ban Péterfi Károly és Szegedi György jezsuita-társaival járt azon a vidéken. Mohylew-ről 1770-ben Zöld Péter csik-delnei plébános bucsáki (bessarabiai) útja alkalmából így emlékezik: »A második plébániai Mugyiló, Prút mellett (NB. tévedés; mert a Neszter mellett fekszik, a Prúthoz tiz mérföldnyire) nagy mezőváros, Podolia és Ukrania végén. Egyik része a lengyel királyé, a másik az oroszé; harmadik moldvai. Ebben merő magyarok vannak és tűzkövel kereskednek. Éhez a plébániához közel levő négy falu tartozandó. Gondot visel egy missionárius.«*

Ma ennek a podoliai és felső-bessarabiai magyarságnak semmi nyoma többé. Délvidéken, a Tiligultól a Szerétig, melynek központi helye még száz esztendővel ezelőtt Csöböröcsök tiszta

* Patai értesítése: Magyar Könyvház. Pozsony, 1783. III. 76. Zöld Péteré u. o. III. 419.1.

magyar mezőváros volt, jobban fennmaradt ugyan a magyarság, de teljes megsemmisülése küszöbön áll, mert azon a vidéken egyetlen erőteljes magyar község sincs többé.

Ez idő szerint a moldvai magyarság két főcsoportban lakik. Egyik felök az erdélyi Kárpátoknak a Besztercze, Szeret és Tatros vize által körülfogott lankáján, melynek központi helye Akna, legnagyobb, tisztán magyarokú községei Bogdánfalva, Nagypatak, Klézse, Kalugerpatak. Forrófalva és Gorzofalva. E községek Gyimes és Ojtozon át közvetlen kapcsolatban állnak a Székelyfölddel, s e község, valamint tömeges együttlakásuk óvja őket az oláhságba olvadástól.

A másik főcsoport a Moldova és a Szeret lambdájában foglal helyet; legnagyobb községe Szabófalva, Román városa mellett. E csoport lakói tudnak ugyan még magyarul, de oláhul is, mondhatni valamennyien, vagyis útban vannak az eloláhsodás felé.

Moldva keleti, azaz nagyobbik felében, a Szeret, Duna és Prút mezopotamiájában, számot nem téve, szétszórtan él. némi magyarság. Immár igazra fordult a Száraz Szeretről szóló székely monda. Élő hit a székelyek közt, hogy a honfoglalók a Kárpátok mindkét oldalán telepedtek le; keleti határuk, azaz a székelység véghelye a Száraz Szeretnél volt, mely homokzátonyok és ponkokkal elborított patakmeder a tekucs-galaczi országutban. Ha ide ér a székely ember, áhítattal emeli meg kalapját: itt vesz bucsut hazánk földjétől. Egykor távolabb esett, – ma már csakugyan ott van a magyarság határdombja. Nemzetünk ethnographiai határa többé nem a Prút, még a Neszter sem, hanem a közeli Szeret völgye.

* *

Folyó évi július havában, a Dunán keletről nyugatra, a Szeret völgyén délről északra s azután a Szeréten át nyugatról keletre tartva, részint hajón és vasúton, részint kocsin és gyalog, végig mentem a moldvai magyarság egész területén.

Konstantinápolyból Galacz felé eveztemben, az útbaeső Szulinán, a Duna torkolatánál hallottam az első magyar szót, eladó vagy inkább eladott, s a távoli Konstantinápoly, Smyrna, Kajró, Rio de Janeiro piacaira szánt székely leányok ajkáról. Világforgalmi cikkek, melyek szembeötlően megkopva érnek idáig.

A moldvai s az újabban szintén Romániához csatolt dobrudzsai partok közt lassan halad tova a nehéz, mély járatú

Apollo, a Lloyd-társaság tengeri gőzöse. Utunk a Dunatoroktól Tulcsáig, hol kiszállottunk, sűrű és egyre hullámzó náddal, csatával, sással és kákával van szegélyezve. Felülete mindenütt egyenlő, csak itt-ott magaslik a zöld szőnyeghez hasonló buja vízi tenyészet fölé egy-egy nádi buzogány, mélyen hajtogatva nehéz fejét a legkisebb szellő legyintésre. Ez a rengeteg náderdő megközelíthetetlen egyes embernek is, nem hogy hadseregnek; s ebben áll a Dunatorok roppant stratégiai fontossága.

Tulcsán túl a Tétel alatti Tiszatorkolathoz hasonló, náddal vegyes zombék váltja föl az előbbeni képet. Majd ez is elmarad, s rideg, fátlan szilárd föld keretében tűnik föl a távolban Galacz városa.

A hajó végre horgonyt vet. Galaczon vagyunk, Moldva legnagyobb kereskedő városában. Kikötőjének évenkénti forgalma átlag 9000 hajó, köztük igen sok tengeri, melyeknek ez a legvégső állomása. A Duna partján a lehető legvegyesebb nép sűrűforog. Nemzeti nyelvünk széltére hangzik, mert a Dunai Gőzhajótársaság hajóin az alsóbb személyzet csaknem kizárólag magyar.

Maga a város poros, piszkos hely, a Duna partján amphitheatrumszerűleg épült, s nagy területet foglal el. Régibb házai török s olasz módra, vápás cseréppel fődvék, az újabbak vörös és fehér bádoggal.

Magyarok számosan telepedtek meg benne, de még több az ideiglenesen itt tartózkodó. Magyar útlevelők van is, nincs is. De ha van is, az csak egy évre van kiállítva, holott nem egy moldvai magyarral beszéltem, ki tíz-tizenkét éve lakik Romániában, s mégis magyar alattvaló mai napiglan.

Az u. n. hanulu ungurescu (magyar vendégfogadó; han, törökül a. m. szállóhely) s a közel eső Magyar korona és környéke el van lepve magyar napszámossal, mesteremberrel s különösen vászoncseléddel. Ezek közül az idősbek mezei munkára szegődnek a m ó s i á k r a (tanya). A fiatalabbak, csiki és háromszéki székely lányok, szolgálatba állnak; az itteni gazdag görögök és a szegény székely lányok, kölcsönösen nagyban keresik, s rendesen meg is találják egymást.

Ezek a székely lányok az erkölcsi romlás fedett ösvényén tébolyognak; de feles számmal vannak közülök a nyilvános szemérmertlenség szolgálatában. Kézről-kézre adatnak, mint a testi ruha, míg elkallódnak távol vidékek szemétdombjain. Második stációjuk már Tulcsa vagy Szulina, s azután a nagy világ.

1867-ben a galaczi ref. presbyterium egy üzért s több nyilvános helyet záratott be, hol tizenkét, tizenhárom éves magyar lányok prostituáltattak. Ma ez az üzlet, mint hallottam, kissé megcsappant; a székelyföldi leányszállító szekeresgazdák ritkább vendégek a bojárók és görögök házáinál, mi úgy hiszem hatóságaink érdeme.

A katolikus missiónak a Strada Domnécán (a. m. uri-útca) 1842-ben épített kéttornyú kicsiny temploma áll, melyben olasz, német, francia és lengyel egyházi beszédek tartatnak; magyar nem, bár a 2500 főnyi gyülekezetből legalább 3-400 magyar ajkú. Református magyar 6-700 van a városban. Tanítójuk Brassai Károly volt, most Baló Bálint. Czelder ittléte alatt ez az egyház, s nem mint most, a hanulu ungurescu, volt a központja a magyarságnak. Olvasó-egyletük, könyvtáruk, magyar iskolájuk alakult, s az idegen papok kezén elárvult katolikus magyarok is csatlakoztak hozzájuk; egyebek közt a református presbyterium jegyzője is katolikus ember volt.

Megtekintettem a Szeret torkolatát, hogy szemeimmel lássam az első Magyarországra emlékeztető helyet romániai útamban. Vadu n g u r (magyar rév), dunaparti falucska ez, mely nevét állítólag onnan vette, hogy az etelközi magyarok Leo görög császár hívására, Simon bolgár fejedelem elleni expedíciójukban, 888-ban itt keltek át a Dunán.

Galacson vasútra ülve, a Száraz Szeret a második pont, mely nemzetemre emlékeztet, s a harmadik a s z á s z k u t i állomás, hol, mint a moldvai magyarság főcsoportjának legdélibb helyén, kiszállottam. Oláh szekeres, patakmosás száraz medrében vitt a félórányira eső faluba. »A kálvinista paphoz« mondám neki; »Györgyéhoz« igazított helyre.

Halmok bevápásodó töveiben háromágú csillag alakjában terül el a nagy falu, melynek oláh része B a l k u c z a, magyar része F o η t i η e l nevet visel. Szekerem a magyar részen, sövénykerítésű udvar közepén álló nádas parasztház előtt állott meg. Ez a paplak, de csak félig. Bár mindössze csak két szobája van, csak az egyik a papé, a másik egy székely csizmadiáé. Az udvaron szép fiatal asszony fogad tiszta magyar szóval. Tőle értem meg, hogy se »Györgye«, se a felesége nincs itthon, oda ki dolgoznak a mezőn. Szívesen hívott házába, hol ő maga azonnal dulceaszát ad fel: édes, syrupszerű gyümölcslezből készült ételt, melyet kanálra tekergetve kell enni; férje pedig, a sevillai cigarette

dohányához hasonló durva, rövidre vágott romániai törökdohány-nyal, s szivarka-papírral kínál meg. Majd bort hoz és ágastól tört friss meggyet.

Egy pillantás reájuk, valamint lakásukra, mely kifogástalan székelly szoba, meggyőzött arról, hogy székellyekkel van dolgom. Valóban, erdővidékiek mind a ketten. A férj Gergely Áron bölöni, felesége felső-rákosi, mindketten unitáriusok.

Hazai dolgokra tereltem a beszédet, melyben Gergely uram is élénken részt vett. Elkeseredve szólt Magyarországról. Dologra születtem – úgymond – dolgoztam volna ott is, dolog az életem itt is. De az én hazám nem tartott el engem. Jobb sorunk van itt az idegenben. A munkát jobban fizetik, nem pusztítja a mesterember egyik a másikat. Egy bárány ára másfél forint, egy csirke tiz, vagy ha már nagyon szép húsz krajezár. Az ember ugyan el van korcsosodva, nem ad magára semmit, de nem is öli a nagy czifrázkodás, nincs ki előtt.

Csak nagy sokára jött meg, előbb a papné, azután férje. Addig Gergelyékkel, s a hozzájuk látogatóba jött csángó-magyar Józsefné asszonynyal töltöttem az időt, a szádo k f a (tilia grandifolia) theának szedett s oda benn szárítgatott virágaitól erősen illatos szobában.

A paptanító, kit itt, ha nem Györgyének, akkor a katolikus kántorok nevének deák nak hívnak: Dobai György, idevaló születésű fiatal ember. Olyanforma helyzetben van, mint Jókai dudái levitája. Összes fizetése 80 forint, melyet az erdélyi református egyházkerület pénztárából huz. Nem említé ugyan, hogy »konvencziójában van a szabad bicicztozás-szedés«, mint a dudái levitának; de a 80 forint hallatára szinte éreztem, hogy ül ki arczomra Jókai kérdése: »hát meg lehet ebből élni?« s szinte olvasni véltem a szegény ember arcán a dudái kosta feleletét: »bizony nem olyan bőven, mint a kalocsai érsekségből; hanem hát erre is akad ember. «

Dobai egyébként méltósággal viseli szegénysége terhét, melyen úgy a hogy könnyit némi magánbirtoka is. Ő az első moldvai magyar, ki lévitaságig vitte. Czelder Márton küldte Sárospatakra, hol a gymnasiumot jó sikerrel frequentálta. Mikor az itteni református pap, Márk Mózes elhunyt, ide jött lelkivezérennek. Márk még tanított az iskolában, ő azonban csak 1879-ig. Azután abba hagyta, s jelenleg az a foglalatossága, hogy néha-néha meghúzza az Isten háza mellett, rohadt falábon álló harangot, s

olvas egyet-mást a toronytalan, hitvány kis szobaszerű templomban. Ilyenkor más vallású magyarok is be-benéznak, s hajdanában, mikor Czelder prégykált, a Klézséhez affiliait katolikus falubeliek is hallgatták beszédét és pedig a templom udvarán is, mert a kicsiny szentegyházba be sem fértek. A papszék előtt egy kis polcz van, melyre a rendes istenitisztelek idején, itteni szokás szerint, virágokat hordott volt a fejjérnép; a leányok v i t y é z t, az az ő viráguk: a szarkaláb; az asszonyok h o l b u r á t (szulák), n a p u t á n j á r ó t (napraforgó), l u m a n e r i k é t (ökörfarkkóró), n y i r i v á r á t (kék jáczint), izlésesen csokorba kötve.

A református templom és a paplak között gyümölcsös terület, egy-egy vakondtúrás-forma dombocskával s csillagos buzogány alakú fejfával. Ez a temető. Egy kopár helyen megállott a lévita, s odamutatva így szólt: itt nyugszik az öreg pap. Hozzátehettem volna: az a ki közel negyven évig szolgált az Úr szőlőjében, Kéréssemre megígérte a lévita, hogy valami gyümölcsfát ültet a jeltelenül maradt sírhelyre. »Fel kéne tán h o m p o l j a m (hantoljam)?« kérdezte. Az is jó lesz, válaszoltam.

Szegény Márk Mózes is sokat nyomorgott itteni számkivetésében. Papi jövedelméből nem élhetvén, a szekerességet mint kenyérkeresetet üzte. Birtokomban van 1867. évi február hó 3-án Bállagi Mórhoz intézett segélykérő levele, mondhatni jajkiáltása a siralomnak e völgyéből. »Három-négy nap is eltelik – úgymond – hogy egy kis málé-lisztet, kukoricza csutkából örölt liszttel, fűrészporral vegyítve, eszünk. Ily nagy ínségben már csak várjuk a halált. Az itteni kormány segélyéből némelyeknek jutott 32 para, melyen egy oka málé-lisztet sem vehetett. . . . Főtiszteletű Ballagi úr könyörüljenek rajtunk, az Isten megfizeti, ... ne engedjék, hogy az éhség miatt elveszünk... Nincs kihez folyamodnunk. Segéljenek a szent Isten nevében, mielőbb, s küldjék a kegyes adományt tek. Gsiki János úrhoz, ki nekünk mint postamester azt leghamarább eljuttathatja. Sírva könyörgünk ne hagyjanak el, mentsenek meg minket, kiknek idegenek közt semmi támaszunk az éhenhalástól. Ajánljuk, kérjük, nyomorban fetregő egyházunk tagjait, gyermekeinket, családainkat kegyes segedelmezésekbe, melyet szívszakadva, könnyhullatásaink között várva várva vagyunk Moldovában, Szászku-ton, die február 3-kán 1867, alázatos szolgálói Márk Mózes szászku-ti református lelkész harmintz év ólta, Sajkái János presbyter, Dobai István presbyter.«

E szomorú levélre, keleti szokás szerint (és mert aligha volt spanyolviasz a háznál), az egyház pecsétje megfüstölten van lenyomatva. A kezdetleges pecséten – valami kóbor-oláhczigány véshette – két gally-forma közt egy koronás harang látszik, e körirattal: Szász-kúti ev:ree (sic!) ekle petsétje 1850.«

1850. azonban nem jelenti a szász-kúti református egyház alapítási idejét, mely a múlt század végére esik. E szerint Szász-kút nevezetes hely általános magyar művelődés-történeti szempontból is, mint a jelenleg hat egyházból s több mint 10,000 lélekből álló moldva-oláhországi evang. református missió legrégibb gyülekezete. A második református egyház Romániában, csak 1815-ben alapított szőkefalvi Sükei Imre által Bukarestben.

Miután a foksányi egyesült protestáns gyülekezet megszűnt anyaegyház lenni, Balatesten meg vannak ugyan református magyarok, de minden szervezet nélkül, semmiféle egyházi hatóság tudomást sem vett róluk: a szász-kúti református egyház jelenleg egyedül képviseli Moldvában a magyar protestáns egyházat. Ugyan gyenge képviselő! Az egyház, miután tagjai jobbára katholizáltak, ma alig áll húsz lélekből, bár a lévita negyvenötre teszi. Belsőszülött kálvinisták mindössze a lévita, neje, ki Szajkai leány, s három leányuk; Szajkai János, Süket Náni (Náni a. m. János) és Veres Mihály (rendesen Miháj Rósunak nevezve), továbbá két özvegy asszony: Dobo Jánini (Jánosné) és Biró Mihájné.

Ideje lesz már átnéznünk a katolikus atyafiakhoz. Már ezek többen, mintegy kétszázan vannak. Papjuk azonban nincs. De ehol jó velünk szemközt Antal deák, a pap helyettese a gyülekezetben. Miklós Antal, a kántor, mezítláb és – nyár lévén – gagyában jár. Jókedvű öreg; ha pálinkát emlegetnek előtte, madarat lehetne vele fogatni. Nélküle az egyszerű, torony talán istenházába senki sem juthatna be. Egykor ezermester járt a faluban; az a templomra valami fortélyos fazávárt készített, melyet egyedül Antal deák tud kinyitni. A závar a templom ajtaján belől van; az ajtó mellett a vályogfalban egy kis nyílás arra szolgál, hogy a deák bedugja rajta karját, s egy L alakú »kólcscsal kikócsolja« az ajtót.

A templom igen tisztán van tartva. Tele képpel, melyek közt egy-kettő, a Szent-László társulat által ajándékozottak, eléggé szemrevaló, a többi azonban oláh piktorok olyatén mázolás, minők szinte félelemgerjesztőkké teszik a falusi basericák belsejét.

Templomból jövet, betértünk egy csángó asszonyhoz egy pohár borra. A küszöböt bogdánfalvi csángók állották el. Kérdi tőlük Antal deák: mit csinálnak kegyetek? »Itt né mű ész tanáczo lunk« (beszélgetünk) – válaszolják. »Dádi ú g y? (csakugyan? dádi ásá, olá hul a. m. csakugyan?) az ész jó!« (az is jó) – mondja a deák.

A bormérő asszony egy kilo bort hoz számunkra, – mert itt a bort is kilogramm-számra mérik – s mikor kifizetem, elébem áll, hogy tudja ő mi az emberség, s miután elvette a pénzt, egy kilo bor erejéig megvendégtelt. Kérdjük tőle, hol az ura? »Elment, hogy jöjjön – úgymond, tréfásan – I s z t é η után bízunk, hogy ha elment, haza is kell hogy jöjjön.«

E ház udvarán szokott mulatni az itteni fiatalság, többnyire oláh nóta mellett. Magyar vagy csángó dalnak ritkán van köztük keleté. Kísérőim, a divatban lévők közül csak egy új magyar nótát tudtak említeni; ez a nálunk már elnyűtt: »Piros bort ittam az este« kezdetű dal.

Ha már jól felöntöttek a garatra, ha már áll a dujom (korcsmabeli zajos mulatság), itt ugorják a minórityot, e rezgő, vad tánczot, mely alatt egy-egy kapatos atyafi elkurjantja magát: szót a táncznak legények! S azzal a csángók elkezdik gajdolni emez ékes rigmusokat:

Uczuzú!
Megdöglött a vén juhú,
Nem kell neki több szarjú!

vagy az itteni székelyek:

Olá-bolá vadkecske,
Kőből rakott kemencze,
Buff! a hátad közepe.

A faluvégi korcsmán túl kezdődik a száz kút: egymást erő források, melyektől a falu nevét vette. Itt a helynevek részint magyarok, részint oláhok. Így pl. Pójána Kalvinilor, a. m. kálvinista mező. Fetzisóra, szántóföld, a vasút mellett, Bokros, bokrokkal borított hegy. Kódaföld, szántóföld. Fontinelszőlő. Csolpán, szántóföld. Balkuczai patak, mely a falun folyik keresztül. Ződi gödre, Roszmalom gödre, Buda gödre. »Gödör« alatt Szászkúton egyaránt értik úgy a tágas horpályt, a vizmosta vágást vagy a mély debrőt, mint a zsákutczás zakotát, vagy a vízhagyta aszót, azaz a völgy

és vápa minden nemét. Udvarhelyszéki Raván, Szőlő-gödre, Sepsi-gödre, Malom-gödre, helynévi összetételekben, a »gödör« ugyanily tág jelentésű.

A levitánál meghálva, korán reggel indultam Forrófalva felé, Zajzon János falubeli katolikus szekeresgazda »karuczáján.«

A lókarucza, magyarán fakószekér, melyhez kenderhám dukál. Kis kurta oláhszekér, melyet a gazdák maguk csinálnak. Egészen fából van. kovácsmunka nincs a rajta, mert a lakosok a vasmunkához nem értenek. Kóczos, macskaló van belefogva két rúd közé, melyek fölött a levegőben libeg a fájárom. Oroszországban mindenütt ily fájárom van minden szekéren. Eredetileg finn találmány, a mit, mint Szent-Pétervárt értesültem, Stassow, a pétervári császári könyvtárban a széptudományi osztály öre mutatott ki egy értekezésében. Használatuk kelet felé Moldváig terjedt ki, s így ez a legkeletibb pont, a hol divatban van.

A fakószekér nyújtóján degetes bödön lógingázik. A deget vagy dohot (Erdővidéken keresztársar, az Alföldön kulimász) annyi mint szekérkenőcsül szolgáló föld-zsírja. Mojnestre telepedett székelyek ássák, oly módon, hogy a föld kövérségét kitapogatván, degetkutatót vagyis gödröt ásnak, s azt suttyóval körülfonják. A fekete földzsirt csigákra alkalmazott vedrekben lovakkal felhuzatván, egy árokba öntik. Ott a víz kiszivárog belőle s hátramarad a nyúlékony deget, melyet hordókba töltögetve, Oroszországban, Romániában és Erdélyben árusítanak el. A fakószekér faperselye igen természetesen sokat kivan ez anyagból, máskép minélőbb lángot vetne.

A karucza kárumbján (szekérkasfa) átvette magunkat, a levítával együtt elhelyezkedünk a szalmaülésen. Jó szerenczéjünk léssz! kiáltja felénk egy csángó asszony, ki a vállára vetett rúd végén két teli vedret emel. »Mert teli kártyával (vizes edény) jött velünk szembe, azért mondja« magyarázta az asszony beszédét Dobai.

Utunk a szászkúti újonnan épített cukorgyár mellett vezet, mely az Ausztria-Magyarország és Románia közt kitért vámháború folytán épült. Amerre csak jártam Moldvában, mindenütt új meg új gyárakat láttam. Merőben állami subvenczióra alapított vállalatok ezek. Románia nem hagyja magát; mert honi iparát minden áron megakarja teremteni: teljesen kiszorítja a mi ipar-czikkeinket. A vámháborúig Brassó és Szeben posztógyárai fedezték Románia posztószükségletét. Most, bevitelünket lehet-

lenné tették a magas vámtételek. S e legfontosabb iparcikkal az újonnan felállított belföldi gyárak nem tudják ugyan még ellátni az országot, de azért tőlünk mégsem szállítanak posztót. Románia egyezkedett az oroszszal, egyezkednék az ördöggel is, csak hogy minket kibőjtöljön. Az orosz vámegegyezés következtében, a posztót jobbára a lodzi, orosz-lengyelországi óriási s olcsón és solidan dolgozó gyártelepről hozatják.

Kiérve a nagy útra, a mint itt az országutat nevezik, mintaszerű töltött utón vagyunk, melyet kizárólag csángók gondoznak. A bogdánfalviak és forrófalviak híres útkaparók (cantonnieru), fővegökön pléhtáblával s számmal. A nagy utat kétfelől terebélyes gyümölcsfák, főkép meggy, sajmeggy, á g o d a (eper), szilva, cseresznye és körtefák szegélyezik. Ez itt Sturdza herczeg földbirtokos műve, ki szigorú parancsban adta ki ezelőtt vagy harmincz évvel, hogy minden gazda szántóföldének a nagy útra dülő oldalán gyümölcsfákat ültessen.

A parancsnak annyival inkább volt foganatja, mert minden csángó született gyümölcskertész. Falvaik valóságos gyümölcsösök (csángóul: l i v á d á k), éles ellentétben az orosz falvakkal, melyek azért oly visszataszítóan ridegek, mert nincs bennök egyetlen gyümölcsfa, sőt átalában fa sem.

Ipolyi szerint (Myth. 250. l.), miként a germánoknál a tölgy. a szlávoknál a hárs az ős mythoszi tisztelt fa: úgy minálunk a diófa. A néptudat kitűnő kegyeletes érzettel emeli ki dalai, közmondásai és meséiben. Ha ez így áll, a moldvaiak e részben is ugyancsak magyarok. A diófát nagy előszeretettel ültetik. Van is örömük benne, mert e különben rendkívül lassan növvő fa, itt az ős televény földben buján tenyészik, úgy hogy a harmincz éves ágas-bogas diófát, hatvan évesnek néznők.

Az öregek tiszte a fák beoltása. A szép horgas magú szilva különösen kedvelt előttük. Már a h u r l u g y- vagy b i r c s ó k a - s z i l v a kevesebbet érő, egészségtelen, hideglelés sárga szilva, semeddig sem áll el, mert héja megrepedez. Körtéik a bódogasszony-, e z é m p él-, nyakas-, veres-és mátyáskörte. Almafajtaik a t á n g y ér-, édes-, á r p á r a érő- (az Alföldön: árpával érő), veres-, kaluger-, év eges- (a. m. üveges) és háromféle őszi alma. Kajszi baraczkjuk úgy szólván nincsen; annál több az őszi baraczkjuk.

Szekerünk lassan döcög a végtelen gyümölcsösnek látszó országúton. Időközönkint megállunk, hogy paripánk kifújja magát,

másként félő, hogy szegény pára megnyuvad, vagyis tértíróre kerül a bőre. Ilyenkor le-le szállunk s itteni szokás szerint, dézs-máljuk a gyümölcsfákat. Ágastól törjük a friss gyümölcsöt; ez itt minden útonjárónak szabadságában áll.

Rendkívüli szárazság van mindenütt. Fél esztendeje nem esett e tájon valamire való eső. A bütös oláhok mindenfelé hordozzák a keresztet s a csodatévő ereklyéket, hogy megengeszteljék, esőre bírják az égi hatalmakat. Ha az útszálen ödöngő csángókkal szóba állunk, az is mind a szecsitáról (szárazságról) panaszkodik. »Nincs aratónk (aratni valónk), hiába megyünk a czérnába (mezőre), hogy hopsába elvágjuk (vagyis, mint felesék learassuk), háton (borozdán), mézgyén (mesgyén) mindénüt csak rossz áldasz (rész termés). A kutakbul ész kikevészedik (kiapad) a víz. Puj (törökbúza, kukoricza) sé termik. Czak kukuta (bűrök) még polemide (mácsonya) van béven. Mászt ennünk nem ura (nem lehet), mint czárá t (vöröshagyma) még czihányt (csalánt; tavaszszal mikor gyenge, megeszik). Nem adja a kezünk (nincs módunk benne). Nagyon rossz áldasz volt az idén!«

Elszört csángó falvakon és mósiákon megyünk keresztül. Egymásután tünedeznek fel Puncsest, Mundriska, Binárkút, Rekecsen, a Szeréten túl: Pokolpatak (Valea Drakuluj) és a tiszta magyar Diószén (hajdan Diós). Végre Budára érünk, mely már Klézse, e népes csángó falu kiegészítő része.

Klézse is, mint minden csángó falú, lassan emelkedő hegyek keretében, vizek mentén hosszan elterülve fekszik. Itt van a Kús- és Nagy-Klézse, mellékvizeivel: a Sóskúttal és Háromárokkal. Mind a két Klézse, a Csigáspatak, Pokolpatak és Alfú-»Alfű« dülő Taksonyon is van, Pozsonymegyében) patakával együtt, a falu alatti Szerétbe önti csekély vizét. Sok jóízű forrás, mint a Csorgó, Csigásikút, Patyuloldali-forrás, Hidegkút, Bikkesi-kút fakad fel a falu határában. Közel esnek a hegyoldalba plántált szőlők: a Somoska-hegy, Patyuloldal, Nagy-és Kús-Mál, melyeket nagy karimában fog körüli a sok erdős hegység: a Bikkes és a Bérez, a Somosgorcz, a Bagolyvész, a Bankóé (Bankó nevű gazdáé volt, mint: »Lőrinczié«, dülő, Raván, Udvarhelymegyében), a Bila és a Derékványa, a Nagy- és Kús-Szék. a Cseresnyés, a Törökhágó és a Djimölcz. A falu két részre Alsóra és Felsőre oszlik. De

megyéje hez (innen megyebíró a. m. egyházigazgató; Erdővidéken is jártos szó) vagyis plébániájához tartozik Alsó- és Felső-Buda, Somoska és Hidegkút, továbbá G s i k, Kápota, Fundu-Rekecsun (Felső-Rekecsen), Újfalu (Alsó-Rekecsen), s a távoli Pokolpatak és Szászkút.

Klézsén nem volt mit keresnem a sült olasz, magyarul nem is értő lelkésznél, kit mégis magyar papnak híva nép, mert a magyar egyház ezen a földön ép úgy egyjelentésű a katolikussal, mint nálunk a Tiszaháton a magyar pap és magyar vallás, a kálvinistával. Én hát egyenest a Petrás-házhoz hajtottam, melynek régi galambbúgos kapuja székely portára emlékeztet.

Petrásék Baranyából szakadtak ide, s lett belőlük a csángóknak minden tekintetben legelső családja. Zöld Péter több mint száz évvel ezelőtt már találkozott egy Petrás nevű deákkal. A kántorság hagyományos foglalatossága a családnak, melynek tagjaiból került ki a legelső csángó születésű r. katolikus plébános. Petrás Incze János volt ez, ki nincs már többé az élők között. Két évvel ezelőtt rablók rontottak rá, s megkínózták annyira, hogy az erős, izmos ember súlyos sebeibe pár hónap múlva belehalt. Csak kicsiny fényképe van még szobájában, hol irományait testvérbátyja Petrás Mihály, nyugalomba vonult, s annak fia, a tényleges kántor, őrzik.

Forrófalván, 1813-ban született, de Kantán, e háromszéki minorita-konventben végezte tanulmányait. 1839 óta plébánosként működött Klézsén, mint a moldvai magyarság legerősebb támasza. János pap neve alatt ismerte, s ma is ismeri, áldva emlegeti valamennyi csángó. S nemcsak a nép fordult hozzá ügyes-bajos dolgában teljes bizalommal, hanem a moldvai magyarság iránt érdeklődő tudósok is. Kutatókkal szemben Moldvában ugyanazt a szerepet vitte, a mit Szilágyi Dániel Konstantinápolyban. Mint fiatal pap Döbrentey Gáborral a borszéki fürdőn megismerkedvén, annak felszólítására ő írta az első hiteles és kimerítő tudósítást a »a moldvai magyarok felől« az 1842-iki Tudománytárba, melyben egyebek közt világosan kimutatta, mennyire megbízhatlan adatokkal állott elő Páter Gegő Elek, ki 1831-ben mindössze két hétig időzött a tájon, s utazásáról mégis egész kötetet írt össze. *

* A moldvai magyar telepekről. A magyar tudományos akadémia elébe terjesztve P. Gegő Elek szent-Ferencz szerzetesbeli magyar hitszónok, s magyar tudóstársasági levelező tag által. Budán, 1838. 166. lap.

Petrásnak azonkívül még számos csángó-népisme és népnyelvi ismertetése jelent meg újabb időben R o k o n f ö l d i aláírással a hazai lapokban. Jerney János 1844-ben, mielőtt keleti útjára indult volna, nála tartózkodott s tőle nyert útbaigazítást. 1868-ban ő kalauzolta a Szent-László társaságnak Kubinszky Mihály, Veszély Károly, Imets Fülöp Jákó, Kovács Ferenc papokból és Majer Károly ügyvédből álló, s moldvai tanulmányútra küldött bizottságát. S legújában, nála gyűjtötték a csángó nyelvjárás adatait Munkácsy és Kunos.

Petrásék háza hófehérre meszelt szép nagy fenház. Tágas szobájuk falain szent képek, egy almáriomban János pap könyvei. Keret nélküli, széles nyoszolya a sarokban, tömérdek ágyneművel s félig felhajtott szőnyegekkel borítva, úgy hogy az ágyszéle egyszersmind ülőke. A bútorokon szintén otthon szőtt gyapjúszőnyegek: a l ő z s é r e k vagy székelyesen f e s t é k e s e k tarkállanak. Köröskörül a falak mentén, ugyanily kelmével leterített kerevetek és többnyire kecskelábú deszka-polczok vagy pricscsek, melyek inkább valók törökös leheveredésre, semmint leülésre.

Méltán dicsértem a szépen kivigított (kitisztált) fehér vászonneműt és a szöveteket; mire kántorné asszonyom megmutatta s megmagyarázta az udvaron álló, csodálatos formájú nagy szövőszéket melyen e tarka holmit készítik. A szövőszék részei és szerszámai ezek: csörlő; vetélő; porong, rőfforma vas-darab, mely a szálak kifeszítésére való; borda bordahíja, felül kivápasított fadarab; η y i s t e k; η y i s' karika; esztováto; hasoljó, »mert ki van vésvé«; tekerő; likos-likos, egy darab fa, mely csupa lyuk; géczha vagy pikuczsa; lábitó, »mert a lábbal hajtják«.

Körülnézve a faluban, menten felötlök a különbség a szász-kútiak és az itteniek között. Szász kút, úgy gondolom 1764-ben a csikmádéfalvi Siculicidum után, székelyekből települt. Klézsén ellenben ősi lakosság vert gyökeret, mely bár jó barátságban él, de nem vidul (vegyül) a székelylyel. Örömmel fogadják a közjűk hozott székely menyecskét, k i t s z é k e l y k é n e k hívnak, s ilyenkor mondják:

»Hosz ki anyám székeczkét,
Had vegyük le székelykét.«

Ám a csángó legény még sem vesz székely leányt, s a csángó leány is inkább marad anyja »tűzhelyén«, semmint székelyhez menjen feleségül.

A klézseiek első pillanatra oláhoknak tűnnek fel. Nemcsak ruhájuk, de természetük és arcvonásaik is oláhra vallanak. A férfiak középtermetűek, hajlékony testtartással. Többnyire gesztenye színű finom hajók, lágy mint a selyem; szabadon omlik vállaikra, de a tövét, homlokukon halántékukon és nyákok szirtjén, beretváltják. Arczuk hosszúkás, szögletes és jobbára himlőhelyes.

A nők kicsinyek, korán vénülnek s hamar összetöpörödnek, mert oláh-szokás szerint, igen korán mennek férjhez. A húsz éves leány már meghagyott, vagyis vénlány-sorba számít. Egész testalkatuk, de különösen végtagjaik rendkívül finomak. Többnyire szőkék, s kék- vagy macskaszeműek. Fölötte szemérmesek, nem járnak tárt mellet, mint az oláhok s fejüket fehér lenkendővel úgy beburkolják, hogy csupán arczélök vehető ki. Az oláh csugubinának (kerítő) nincs közöttük keresete. Az újszülöttek közül is legföljebb ha 1% a törvénytelen. A fiatalság erkölcsére lányoknál a v a t a v i c á k, legényeknél a v a t á v o k ügyelnek fel, kiket évenként közakarattal választanak vezéreikül a maguk soraiból.

A férfiak ruházata: bőűjú, széles és térdig érő oláh-szabású ing, melynek felálló vagy lehajtott galléra vörös (néha kék) vagy kék és vörös fejtővel van kivarrrva. Ez a csángó jelvény; a ki ilyet hord, az biztosan csángó, s ha nem tudna magyarul, akkor is biztosra fogható, hogy csángó eredetű. Lábszárukon szűk gaga, derekukon vörös vagy kék sálszerű öv, melyben bőrtokba rejtett bicskát tartanak. Kalapjuk nagykarimájú fekete tót kalap, házassultaknál vörös vagy fekete szalaggal, legényeknél kedveseiktől kapott gyöngysorral vagy rézlánczocskákkal díszítve.

A nők öltözete: pötyögő, fehér vászon á l l i c z a (ingváll), elején és vállán négy vagy öt tarka hímzésű sávolylyal. Szoknya helyett sötét, színes k e r í t ő j ü k vagy k a t r i n c z á j o k van, melynek szembetalálkozó két széle elől takarja egymást, s ez elibe jó leányoknál, a symbolikus jelentésű kékfestő p e s t i m á n (kötő). A katrinczát, melynek ünneplő fajtáját f a t á n a k hívják, derekukon többször körültekert tarkaszövetű arany öv szorítja le, melyre kaczkiasan kerítik rá a keskeny kis tarka övet, a b e r n y é s z t. Lányok, asszonyok egyaránt felkötik a hajukat, s hímzett szélű fehér vászonkendőt vetnek könnyedén a fejükre. Nyakukat aprószemű gyöngyök és szalagra fűzött p á r á k vagy sárga rézlánczocskák ékesítik.

A klézseiek mint igazi csángók, selypesen vagy a mint a

szász-kútiak mondják, pejjesen beszélnek. Csángóknak hívják magukat, mely név a Gyergyóban járatos csángani igéből jő, s értelme annyi mint: elkorcsosodott magyar. A Székelyföldön csángónak hívják mindazokat a székelyeket, kik a Székelyföldet s székely szokásokat elhagyták. így pl. van barczasági csángó, mert a Barczaság már nem Székelyföld; van bukovinai csángó is. De a legtöbb csángó, számításom szerint legalább 40,000, Moldvában lakik. Az eloláhosodott csángót a többiek elparisztozott vagy elkorcsosodottnak hívják, az oláhok »ungurén«-nak, így különböztetve meg maguktól és az »ungur«-oknak nevezett magyarajkú csángóktól.

A pejjes beszéd abban áll, hogy többnyire c z-nek – néha, a szó elején s-nek – ejtik a cs-t; az s-et meg s z-nek. Hozzájárul még a kicsin/ítő rag folytonos használata, pl. papoczka, czókoczka, leányoczka, lelkeczkém. E sajátságukat bizton elárulják, mihelyt kinyitják a szájokat. Mert a csángó alázatos köszönéssel fogadja a feléje közeledőt, s nincs oly köszöntés-módja, melyben benne ne lenne az a ez vagy az az sz; ilyenek: diczértesszék a Jézusz, Iszten álgya még, Isztennek hagyom, Iszten hírivel járjon!

Klészse mellett északra a Szeret mentén a legközelebbi község Forrófalva, tiszta magyar lakosokkal. Hajdan a kettő közt Mihelyefalva nevű magyar telep létezett, melyről ma már csak a csángó nóta emlékezik:

Hová ménsz, hová ménsz
Szép karczu legényke?
Ide s oda mének,
Hol szeretőt lelek:

Éggy igén szép jányhoz
Mihejefalára,
Hát (hat) karikán forgó,
Sikorgós kapuhoz.

Forrófalvának, melyet a környékbeli magyarok hol így, hol oláhosan Fáráhonnak neveznek, ez idő szerint legnagyobb nevezetessége a plébánosa: egy olasz pap, a ki tud magyarul! E részben egész Moldvában nincsen párja,* mióta Filippo Corradini, a pusztinai csángók plébánosa meghalt.

* Legföljebb még Pater Galliupi, bogdánfalvi plébános, ki bár tört magyarsággal, de annyira amennyire mégis el tudott velem beszélgetni magyarul.

Pater Dominicus Migliorati, filotranói születésű telivér olasz, javabeli, magas fekete ember; 1860-ban jött ide, s azóta tisztán híveitől, minden nyelvtani segédeszköz nélkül egészen megtanult magyarul, úgy hogy levelezni is tud nyelvünkön. Folyékony magyar beszédét olasz módra, élénk taglejtésekkel kíséri. Azon áldott kedélyű, humoros, közlékeny egyének közül való, kiknek körében egyszerre otthon érezzük magunkat. Merő szívesség, jó akarat s csupa tűz. Erős optimismusa, mindent a legjobb, vagy ha az nem volna, humoros oldaláról fog fel. Kedélyesen adta elő, hogy két szomszédját, Petrást a klézsei és Barbera Pétert a bogdánfalvi papot meggyilkolták. »Most rajtam a sor – így szólt hozzám – de jöjjenek csak, várom őket, majd lesz nekik ne mulass, de nem nekem!«

A páter, mint ezermester, nagy templomának orgonáját maga készítette, ért az ötvözéshez, s jelenleg, Fra Valentino örökébe lépve, a moldvai missionariusok építészé. Gyülekezete nagy templomát is ő építtette. S jelenleg az ő tervei szerint s felügyelete alatt készül Bakóban a parochiai bazár: emeletes, majdan nagy jövedelmet hajtó épület, hol munkásokú kizárólag saját híveit alkalmazza.

Neki is nézete, hogy nyelve, tehát magyarsága tartja meg hitében a csángót, kiket a kunok ivadékaiknak tart. Szerinte minden jel arra mutat, hogy a csángók sohasem laktak túl a havasokon, Magyarországon, – mihez azonban sok szó fér. Ismeri minő véleménynyel vagyunk a csángók olasz papjai iránt, de azért, – tudva hogy nem róla szól az ének – minden keserűség nélkül emlegette a »Keleti testvéreink« című röpiratot, mely szerint Moldvában török-tatár együtt véve nem tett annyi kárt a magyarságban, mint olasz papjaik.

Lássuk e vádak igazak-e?

A XII. században domokosrendi magyar papok kezdik téríteni a moldvai kunokat. Felállítatik a milkovai püspökség, melynek nevét máig őrzi a Nyílkó pataka, Foksány mellett, és a mely a XIII. században kun püspökségnek (a Cumania), majd szereti, végre bakói püspökségnek neveztetik. A török világ véget vet e rendezett viszonyoknak. S csak 1625-ben veszi kezébe az elárvult tartomány lelki ügyeinek vezetését a Rómában székelő Sacra congregatio de Propaganda Fide. Azóta kizárólag ez látja el papokkal a moldvai csángókat, a conventuális minoriták közül.

Tisztán egyházi szempontból kétségkívül érdekében állana a congregációnak, hogy miután Moldvában a magyarság egyértelmű a katholicismussal, s az oláhság az óhittel: arra a vidékre híveiket nyelvükben s ezáltal vallásukban megtartó magyar vagy legalább magyarul is tudó papok küldessenek. Az is kétségtelen, hogy a ki nem tud híveivel beszélni, az nem felelhet meg papi feladatának. Hová lesz ily módon a lelki vigasztalás, a tanítás, a gyóntatás?

A propaganda azonban mindezeket ma már egyáltalában nem veszi tekintetbe. Még 1774-ben a pápa hozzájárulásával kiadott rendelete szerint, a missionariusnak el kell vala sajátítania a nép nyelvét, mely közé kiküldetik, s ha azt fél esztendő alatt meg nem tanulná s remény sem mutatkoznék, hogy meg fogja tanulni, elkergetendő (»ut quilibet morans in Moldavia missionarius, post sex menses ab adventu in missionem, subeat linguae necessariae examen, et si imperitus repertus, neque spes sit, – ut scilicet brevi linguam addiscat – expellatur (!)«). Ha ez fogantatosíttatnék, a csángók jelenlegi idegen származású papjait, a magyarul vagyis hívei nyelvén, tehát a »szükséges« nyelven beszélő páter Migliorati kivételével, rég ki kellett volna üzni gyülekezeteikből.

A congregatio szóban forgó rendeletével azonban, éles ellentétben áll az a bizonyára itteni sugalmazás alapján kiadott újabb utasítás, mely szerint a missionariusnak az ország nyelvét kell elsajátítania. Moldvában tehát az oláhot, mely az állam nyelve. Oláhul az olasz, a két nyelv közelsége folytán, játszi könnyedséggel tanul, s a csángók papjai mondhatni kizárólag oláhul érintkeznek híveikkel. Lesznek tehát nyelvmesterré állami érdekekben, a helyett hogy a hit őrei volnának, az egyház érdekében.

E visszataszító jelenség oka első sorban kényelmi, t. i. az olasz pap az idegenre nézve valóban szerfölött nehéz nyelvünket nem akarja, némelyik meg a legjobb akarat mellett sem tudná megtanulni. A másik ok, voltaképp csak amaz indolentia palástolására szolgál s azon magasabb politikai számítás lenne, hogy a missionáriusok nagyszámú csángó magyar híveiket teljesen románizálván, ez által a görögkeleti oláhok közt egy nagyszerű egyházi unió magvait szórják el. Ha e számítás beütne, Románia lakossága unitus-oláhvá lenne pápai felsőbbség alatt.

Azért neveztük e számítást ürügynek, mert egy el nem

vitatható nagy tény bélyegzi annak: Moldvában katolikus és magyar, óhitű és oláh, identicus fogalom. Ha tehát a magyarság teljesen eloláhosodik, lesz belőle óhitű, de sohasem unitns; az uniónak ott egyáltalában semmi gyökere nincs.

Merő ábránd is azt várni, hogy a katolicismus alakítsa át a görögkeleti egyházat, holott lépten nyomon látjuk épen az ellenkezőt, az oláhság átalakító befolyását a római katolicismusra és protestantismusra, A moldvai katolikusok pápai engedélynél fogva nem a Gregorianum, hanem a Tulianum vagyis az oláhság által is használt kalendáriummal élnek. Moldvában minden katolikus pap bajuszát és szakállat ereszt; másként kancsal-szemmel néznének rajok. Azon a tájon közmondásszerű, hogy a borotvált arcú pap, a. m. német ördög:

Popu rasu,
Neamtiu dracu!

Az oláhság babonái is elárasztották a csángók hitéletét. Az egészen oláhos vízvetést, nemcsak a déskéntáló (ráolvasó) vén asszonyok, hanem a paphelyettes deákok is alkalmazzák a miatyánk és angyali üdvözlés sűrű mondogatása közben. Gúnyolják ugyan az oláhokat, hogy mikor szent-Pétertől ellopták a bocskorbört. egy oláh a tarisznyájába dugta, s azért tartják az úgynevezett bocskorbötöt. Ám azért a csángók ép úgy observálják a böjtöt, s ép úgy megülik az oláh ünnepet, mint maguk az oláhok; máskülönben pogányoknak tartatnának. Úgy hallottam a csángóktól, hogy az égszín-kék czikória-virágot s zent-János napkor (jul. 24-én) övedzik az oláhok, hogy ne fájjon a derekik mikor aratnak; de menten hozzá tették: műk is ászt tesszük.

Szóval, az oláhság vallásos szertartásai valamint babonái, valóságos lidércznyomást gyakorolnak minden körükben élő felekezetre. Mikor Sükei Imre Bukaresten megépíttette a kicsiny református fatemplomot, annak a tornyára keresztet tétetett, másképp nem hitték volna el, hogy az is keresztényen egyház. S ha ismerjük e tény, akkor más szemmel fogjuk nézni azt a másik factumot, hogy Gzelder, mint református missionarius, Romániában vörös övet, reverendát, kollárét és keresztet hordott, a templomban megtúrta a feszületet s gyertyákat gyújtatott. Máik Mózes is, mikor az oláhok a szent-Ádámról nevezett kalner kolostorból nagy ünnepséggel vitték körútra a csodatévő képet,

hogy az istentől esőt kérjenek: mindenkor meghúzta a református egyház harangjait, s maga is részt vett a processióban.

Nem mondhatnók, hogy a csángók jó szívvel néznék szándékos eloláhosíttatásukat. Egy szegény forrófalvi szolgálóegény, emez egyszerű versezetével mintegy kifejezője lett egész faja keserveinek:

Czángó magyar, czángó magyar,
Mivé lettél czángó magyar!?
Agrúl szakadt magyar vagy to.
Elvettette, eltemetve.

Egy pusztában telepéttél,
Melyet országnak nevesztél:
Moszt szé országod, szé hazád,
Czak az úr Iszten gondol rád.

Idegen nyelv h é b o r t y a *) nyom,
Olosz p a p o c z k á k n y a k a d o n,
Nem tudsz énekelni, gyónni,
Anyád nyelvén imátkozni.

Hallyuk még áll Magyarország,
O Iszténünk té-isz mégáldd,
Hogy rejtünk könyörüllýenek,
Sz' elveszni né engedgyenek.

Mert mi ész magyarok vagyunk.
Még Aziából szakattunk,
Ur Isztén szorszunkon szégíts,
Szegény czángót el ne virítzd.

A legrégibb időktől fogva, ugyanoly érzet vitte rá a moldvai csángókat, hogy időnként tiltakozva a rajok nézve merőben idegen olasz, német és lengyel barátok ellen: magyar papokat kérjenek.

1646-ban, kevéssel a propaganda szervezkedése után Páter Bandini Márk moldvai püspöki vicárius körutat tesz megyéjében. »Régi idők óta nem lévén – úgymond – a tatrosi környéknek állandó papja, vizasztalásukra egy missionariust akaránk adni, de ők ellenszegülének, hogy nekik ne kóbor barátot adjunk, hanem magyar papot, ki őket és övéiket nyelvökön taníthassa.« Úgyszintén Galacson» a magyarok, jóllehet csak hetvenen valának, igen kértek, – úgymond – hogy nekik magyar papot adnánk, ígervén az illendő eltartást és a paplak fölépítését.« Végre

*) hóbortja.

Szabófalvára érve, megjegyzi, hogy a községnek »jelenleg csak kántora van, kit a nép többre becsült, mint minket.« S ugyan miért becsülte többre egyszerű mezítlábos kántorát püspökénél? Azért, mert anyanyelvén dicsérte vele együtt az Istent, míg amazok, mindenkor csak oláhul.

1716 június 6-án maga a bécsi nuntius fordult a pápához, hogy Erdélyben, főképp Marosvásárhelyt és Csíkban, seminariumok alapíttassanak, hol a moldvai missió növendékei leginkább a magyar nyelvet tanulják; ezek aztán, haza térve, benszülöttekből képezzenek missionáriusokat. *

A nuntius üdvös javaslatát azonban, illetékes helyen, semmibe sem vették. Minden a régi kerékvágásban maradt, bár meg-megújult a panasz, hogy a propaganda nem tud, vagy nem akar megfelelni küldetésének. 1791-ben ismét fölemlítve találjuk, hogy Moldvában a magyar lelkivezérek oly szükségesek mint a falat kenyér (*Hungarici curatores animarum in Moldavia ita sunt necessarii, sicut panis quotidianus*). Szegény csángók egymásután folyamodtak magához a pápához, gr. Batthyány Ignác erdélyi püspökhöz, Rudnay, Kopácsy és Szcitovszky primásokhoz, Lonovicshoz, Haynaldhoz, s legújabban a Szent-László társulathoz, eszközölnének ki számukra magyar papokat. Kiáltó szavuk nem hangzott el egészen. Időnként ép a megnevezettek révén rendeltettek a propaganda beleegyezésével magyar conventualis minoriták csángó-magyar papokul. Ez is nagy vesződéssel járt, mert a Rómában igen befolyásos propaganda, távol akart tartani a missiótól minden magyar befolyást, s gyakran egyenesen ellenséges magatartást tanúsított a magyar clerus nagyjaival szemben. Mikor pl. 1855-ben az akkori erdélyi püspök, Haynald Lajos a gyimesi csángóktól fűvészeti kirándulást tett a tőszomszéd, de már moldvai Gsügésre, ott a pap rendeletéből, „bezárták előtte, mint »spion« előtt, a templomot (quasi ego »exploratore« ibidem egissem, voce contumeliosa »spion« contra me .. usus stb.)

A magyar clerus ily példákön elkedvetlenedve, úgy látszik le is vette a jassy-i püspöki vicarius főhatósága alá rendelt moldvai csángókról a kezét. S ez okozza, hogy a mióta fennáll a missió, soha oly kevés magyar papja nem volt mint napjainkban. Most az egyetlen Liegerhoffer Ferencz János, besztercebányai születésű plébános képviseli Moldvában a magyar egyházat. Holott ezelőtt

* Hasdevi: *Avchivum historicum Rurmmiae*. Bucuresti. 1865. p. 273. num. XX.

még csak tíz évvel is, nem kevesebb mint hat magyar papjuk volt a csángóknak, t. i. Ferenczy Bálint tamásfalvi, Petras Incze János klézsei, a pozsonyszentgyörgyi születésű Hussek János, a Szegedről való Máté Jób gorzofalvi, Liegerhoffer pusztinai plébános és Filusztk Mihály.

Két ízben készült fel a magyar clerus döntő határozat provokálására a moldvai csángók ügyében. Épen száz esztendővel ezelőtt, 1787 őszén gr. Batthyány Ignác erdélyi püspök Dudassy András pálos rendi szerzetest erélyes hangon irt fölterjesztéssel küldte a pápához. Mint Moldvával határos egyházmegye püspöke, ismervén az ottani bajokat, s alaposaknak találván a csángók abbéli panaszát, hogy a missionariusok valamennyien járatlanok híveik nyelvében (»linguam Hungaricam ignorant omnes missionarii«): kéri Ő Szentségét csatolná Moldvát az erdélyi megyéhez. Ő a maga részéről készséggel fedezi az újjászervezkedés minden költségét. Batthyány e fölterjesztésének semmi sikere nem lévén, önhatalmulag beküldé a pap híjával szűkölködő Gorzofalvára Posoni Tamás magyar minoritát. A propaganda azonban felülkerekedett, s a pápai tekintélyre támaszkodva, csúfosan kergette ki a magyar papot.

Csak nagy sokára, 1868-ban tétetett hasonló kísérlet a Szt.-László társulat győri congresszusán. Ott ajánlotta Kubinszky Mihály prépost, hogy a magyar egyház régi hierarchiai kapcsolata Moldvával Rómában az egész magyar clerus segélyével, állíttassék helyre akképen, hogy a missió püspöke a kalocsai metropolita alá rendeltessék; továbbá, hogy Moldvában magyar papokból álló vándor-missió szerveztessék, mely alkalomból a román kormány figyelmeztetendő arra, hogy ne vonja meg támogatását, a mint mi sem zavarjuk a hazai görög-keleti románok circulusait. Veszély Károly főesperes bizonyos okokból a csanádi püspökséggel óhajtá egybekapcsolni a moldvait, s indítványozta, hogy minden magyar püspöki megye két-két csángó ifjút neveltessen, mert csak így láthatók el gyülekezeteik saját kebelökből való magyar lelkészekkel. Szóba jött az is, hogy Bakóban, mint a mely helyi és történeti előnyökkel bír, magyar püspökség állíttassék, mely az érsekséggé emelendő erdélyi püspökség alá helyezendő.

Mindez azonban csak a szónál^maradt; pium desideriumok, melyek sohasem valósulhattak. Pedig van a missiónak egy Achilles sarka, melyhez férközve, megdönthető lenne.

Moldvaország, mióta a török fenhatóságot lerázta magáról, s kiegészítő részévé lett a keresztyén Romániának: nem minősíthető többé »pars infidelium«-nak. Missióknak kétségbevonhatlan létjoguk csak ott van, hol a terület keresztyén egyházi szempontból »quasi res nullius.« Oroszország e ezímen nem ereszté be a német jezsuita missionáriusokat; s ép e ezímen üzenhetne nekik hadat az ép oly árnyalatú, t. i. szintén görög orthodox keresztyén Románia. Melchisedek románi görög-keleti püspök és történész 1882-ben kiadott Papismul című iratában már feszegette e tárgyat. Szemére hányta a missiónak, hogy keresztyének, s nem pogányok földjén működik, hogy nem vallási, hanem politikai missiót teljesít. Azonban az oláh császárt és a guberniumot – mint a csángók nevezik a királyt és a kormányt – egyáltalában nem tudta meggyőzni a propaganda államveszélyességéről. Az oláh kormány, éppen ellenkezőleg, most is abban a meggyőződésben él, hogy az olasz papság mindenben az ő kezére dolgozik, mint legmunkásabb előharczosa az oláhosításnak.

Rákóban, mely 1846. május 20-ig Kalugerptak filiája volt, s azóta anyaegyház, hol Filusztik Mihály, Hussek és Liegerhofier magyar papok működtek, – 1885. aug. 1-seje óta Paulus Mosel nassauai származású fiatal ember a plébános. Derék ember lehet, mert te.mplomát, paróchiáját tisztán, szépen tartja. De egy hangot sem tud magyarul. Kérdeztem tőle micsoda nyelven érintkezik híveivel. – Hát olá hul – volt a válasz. Azért nyomattam ezt a kis oláh kátét, hogy kiozzam a gyerekek közt. Mert az én híveim elmondják ugyan a miatyánkot, hiszekegyet, üdvözlégy Máriát magyarul, de ha megkérdem tőlük (ugyan micsoda nyelven?) mit jelent a mit a magyar deáktól tanultak, azt felelik rá: nem tudjuk!

Én sem tudom mennyi az igazság abban a beszédben. Én csak annyit tudok, hogy Rákóban jelenleg 725, filiáiban, u. m. Rárác-on (Rarátos) 342, Mardzsinen-en 826, Leszpeden (Leszpedz) 773, Szkini-ben 222, Karácsonkőn (Pjátrá) 110, Izvóran * 72, összesen 3070 a katolikusok száma; hogy ezek a csángó-magyarok főcsoportjában, merő magyarságtól környezve laknak; hogy az 1836 óta pontosan vezetett leszpedi filiális anyakönyvben, bár végig néztem, egyetlenegy nem magyar nevet sem találtam.

* A Gegő térképén Bakó tövébe helyezett D a 11 é r, valamint az okiratokban is előforduló T e r e b e s, jelenleg a csángók előtt teljesen ismeretlen helyek.

A káté útján való oláhositás ez esetben csak egyetlen pap műve. De hogy a congregatio, mint testület is üzi az oláhositást, arra nézve elegendő a moldvai megye Pádovában nyomtatott hivatalos schematismusát lapozgatnunk. Ott a helynevek közt két leányegyház »Szitás és Szöllőhegy« kettő meg eltorzítva: »Uilalum« és »Fiiresz falum« (Fűrészfalu) nevet visel; a többi mind latinos oláhsággal van bevezetve. Szabófalva: Saboanum. Tamásfalva: Tomascenum. Aezélfalva: Ozzolenum. Dzsido falva: .ludenum. Dumafalva: Rechetenum. Burjánfalva: Burianestum. Miklósfalva: Mícloscenum. Farkasfalva: Farcascenum. Klézse: Klesia. Kalugerpatak: Kalughera. Kománfalva: Comanum. Bogdánfalva: Vallesacca. Forrófalva: Faroanum. Nagypatak: Yallemare. Újfalú: Satu novum. Diószeg: Tuta. Gorzofalva: Grosestium.

Az is szembeszökő, hogy éppen a papja által oláhnak nyilvánított Bakó városában az élénk forgalmú piacon nem hallani mást, mint magyar szót. Kereskedők is, főleg a zsidók, mind tudnak magyarul.

Zágráb piacza csak úgy piroslik a sok piros kendős, piros viganős asszonytól. Salamancában sárga, Bretagne-ban kék, Montauban-ban vagy nálunk a Nagy-Kunságban s Békésben a kálvinistáknál (ezért hívják a fekete varjút »kálvinistának«) fekete a női viselet. Moldvában az oláhnő tarkakendős, de a csángó fehérség igazán az, a minek a neve mondja. S Bakó piacza egészen fehér. Nőknél a fehér fejrevaló, férfiaknál a vörös lejtővel himzett inggallér árulja el a vidék magyarságát.

Gálignacz György deák, Nagyvászonai Elek szabófalvi deák bemutatását elhagyva, folytassuk utunkat Jassyba, s szóljunk még néhány szót a moldvai honoratior magyarságról.

Jassyt magyar írók rendszeren Jászvásárnak nevezik. De sem ezt, sem Tírgul-Formos »Szépváros« nevezetét sehol sem hallottam. Jassyt a magyarok Jás-nak nevezik.

E rendkívül szép és nagy város igen vegyes lakosságú. Gamilli Miklós József missiói püspöktől és Zapolski Jenő János plébánostól, kiket meglátogattam, értesültem arról, hogy közrendű magyar katolikus sem itt, sem a Szeret völgyén túl nincs többé. A nevezettek mindketten a városi plébánián laknak, a plébános földszint, a püspök az emeleten. Nevezetes ház ez, a mennyiben állítólag itt égették meg a Szent-László társulattól ide küldött magyar iskolás könyveket. Jassy-ban a katolikusok lengyelek, németek, olaszok, francziák s magyarok. Vannak azonkívül oláh

görög-keletiek, s a kocsisok – mint ruhájukról menten fölismerhető – ha nem zsidók, akkor bizonyosan a lipovánok orosz sectájából valók.

A Hôtél Traján elegáns nagy vendégfogadótól, hol szállva voltam, egy két lépésnyire találjuk Baróthy József vendéglőjét. Az öreg úr, ki r. kath. érmindszenti születésű, s 1848-ban 163 önkéntest küldött Moldvából szabadságharcunkba – igazi magyar vendégszeretettel fogad bennünket. Azelőtt Berládiban lakott, hét év óta itt telepedett meg, s családjában nem hallani mást mint magyar szót. Déré neje szép es-bélai; ennek rokona Herzog Gyula, szabómester, a késmárki polgármester testvére. Ugyanazon a soron a sarki nagy patikán »Fratii Kónya« felirat áll. Zágoni Kónya Károly és Dr. Kónya Samu barczasági lutheránusok a tulajdonosai. Az utóbbi ismeretes mint német és oláh író: jobbára oláh fürdőkről ír monographiákat s közöl vegyelemzéseket. Nálunk Tusnádon, s Moldvában Slanikon is van részök a fürdőben. Ma már mindketten honosított románok, mert mint idegen alattvalók nem nyithattak volna gyógyszerátat.

Mikép Horvátországban, úgy itt is, a közegészségügy szolgálatában jobbára magyarok fáradoznak. Az előbbi nemzedékből itt tartózkodtak orvosokúi Dr. Viola József, magyar akadémiai tag, a vajda udvari orvosa Jásban, a pesti származású Theodori románai közkórházi főorvos, komáromi Kornhofer György vászluji kerületi főorvos; továbbá gyógyszerészekül Ábrahámffy és Theodori Bakóban, Danffy Románban, Gyulavári (Imervoll) József és Degré Ignác, Degré Lajos költőnk testvére Jásban, Vágó József Folticsényben,

Jelenleg, a Kónya testvéreken kívül, magyar eredetű gyógyszerészek Moldvában: Botosánban Dr. Hajnal Árpád, ki atyjától öröklé nagy gyógytárát, Budapesten végzett, s az itteni körökben igen kedvelt egyéniség volt, Romániából nősült; Ádzsudon Vársárhelyi, kinek neje porosz nő, de gyermekei jól beszélnek magyarul; Románban Keresztes Mihály; Galacson Brettner Miksa kikindai fiú. Az orvosok ma már nem magyarok, de pl. dr. Cranceanu jási orvos, erdélyi születésű, s Budapesten végzett.

Két pék, u. m. Szakmáry Ferdinánd, a Szepességről, és Baló József Nagy-Bacsonból, Hitter György czipész, s a consulatúsnál Bencsik György képviselik még a jási magyarságot. –

Mely népelemek ivadéka a csángóság, arra nézve mind a történelem, mind a székely nyelvjáráshoz hasonló nyelvök, arra

mutat, hogy a Kárpátok két oldalán lakó tőszomszéd székelyek és csángók mintegy kicserélkeztek egymással. Moldva ős lakosai a kunok és besenyők be-betörték Magyarországra, azonban már Árpádházi királyaink sokat betelepítettek közülük főképp a pusztán maradt Felsőfehér vármegyébe. Újabb csángó telepítés is történt. A gyimesi, helyesebben g i j m e s i csángók Felcsíkban, eredetükre nézve mindnyájan csángók, híven megőrizve minden abbéli sajátosságukat.

Magában Moldvában az őslakosság kétségkívül kun és besenyő, de nagy számmal olvadt fel bennök német, székely, tatár, sőt zsidó lakosság is. Kutnáron, Tatroson, Románban feles számmal voltak szász lutheránusok. Neamtiu vagyis Németváros, és Baja – még Mátyás korában Bányá,* hol 1618-ban Kecskeméti Ambrus példás életű magyar szerzetes a pap – eredetileg bányászattal foglalkozó ág. h. evangélikus szász telepek; ma mind a kettőben húsz vagy harmincz magyar kath. lakik. Huss városát 1460-ban vallásukért kiüldözött Pozsony és Sopron-vidéki német hussziták alapították. Idő multával annyira elmagyarosodtak, hogy 1646-ban, midőn P. Bandini Márk P. Beké Pál jezsuitával közöttük járt, a Rapczon Mihály székely pap vezetése alatt álló gyülekezetről ezeket írhatta X. Incze pápához: »Hussban még most is magyar nyelven éneklék a misét és létániát; mit mi, a hívek megegyezésével, úgy módosítottunk, hogy a mise és hozzátartozandók latin, a mise előtti s utáni ének pedig magyar nyelven mondassanak«.

Ezek az evangélikus szász telepek, az időnként kivándorló székely protestánsokkal, valamint a moldvai tatárokkal és némi zsidósággal együtt, 1588-tól 1602-ig, lengyel és magyar jezsuiták, meg egy candióta franciscánus által, lassanként katholizáltattak. Kutnáron még 1601-ben Elmon Péter erdélyi lutheránus ember a tanító, s a legtöbb kath. községben is feleséges plébánosok fungálnak, ** ép úgy, mint azon időtájban a székely havasi községekben.

Tömegesebb székely település Moldovában három ízben történt. A legnépesebb emigratio I. Ulászló korára esik, midőn Bá-

* »duxit legiones (t. i. in Moldaviam) ad oppidum Bányá nomine.« Petri Ranzani Epitome rerum Hungaricarum, ap. Schwandtner. Vindob. 1746. 2*r. I. 334.

** Guilielm. Schmidt: Rom.- cath. per Moldaviam epicopatus et rei Rom.- cath. res gestae. Budapestini, 1887. pp. 55. 63. 65. 66. 67. 68.

thory vajda erőszakoskodásai kivándorlásra indítottak tömérdek székely családot; aztán 1764-ben a székely határóság megalakítása miatt; végre 1817-ben az országos nagy ínség következtében. A székely kivándorlás azonban egyre tart: a gyimesi és ojtozi »kapun« nyár elején csak úgy özönlik a sok munkakereső székely, főkép csík- és háromszéki, Moldvába, s még tovább Hessarábiába.

Ez áramlatot, melynek egy része – szerencsére rendszeresen csak az iszapja, – idegen földön ülepedik le, nézetem szerint lehetne ugyan talán Magyarország felé terelni, de végleg megakadályozni nem lehet; mert leküzdhetlen közgazdasági, s általános emberi okok viszik rá a székely embert, hogy jobb hazát keressen.

Svájcban a tömérdek magyar mesterember, mondhatni Kizárólag hazai katona-szőkevény. Moldvában is erős contingens az az osztály, mely kivándorlással vonja ki magát a katonai terhek alól. Még több az, a ki aratónak megy ki. Csíkmegye 78 □ mérföld, melyből művelhető föld úgy 10 □ mérföld; s ezen az arasznyi területen, számbavehető gyáripar nélkül, 110,000 székelynek tehát egy □ mérföldön 11,000-nek kellene élélnie. A szomszéd Moldvában művelhető dűsgazdag televény egy □ mérföldre 2200 ember, még pedig bivalyszerű tunya ember esik. Csodálhatjuk-e, ha ily viszonyok közt a székelység ép úgy lepi el Moldvát, mint a hogy a mi gazdag rónáinkra veti magát a krajnai szlovén. Csak az a különbség köztük, hogy az erdélyiből igen sok örökre ott vész azon a földön, mely ős-humus, ontja a gabonát, s a hol csaknem ugyanakkor van az aratás, mint saját honában. Ellenben a krajnai, miután júniustól augusztusig elvégezte az aratást és takarást nálunk: hazájába tér vissza, hol csak akkor sárgul a gabona, mikor már itt keresztekbe van rakva. Kétszer arat, s ennél fogva kétszer keres.

A székely mesteremberek kivándorlása nincs időhöz kötve, s épen ezért permanens. Kezökbe veszik vándorbotjukat, s letelepednek ott, hol legjobban fizet a munka. Egyáltalán nem iparos néppel lévén dolgozunk, az ipar több ágát, minők a lakatos, kovács, asztalos, tímár, szíjgyártó, mézeskalácsos és pék-üzlet, – mondhatni monopolizálják. A mesteremberek kivándorlásának itt is mint mindenütt a fegyverviseléstől való irtózás, de még egyetemesebb oka az, hogy magasabb fejlettségű nép ha csak szeret ejtheti mindenkor ki fogja zsákmányolni a mellette lakó alantabb fejlettségű népet.

S a mint jóformán le kell mondanunk a székely kivándorlás megszüntetésének eszméjéről: úgy a csángóknak nemzetünk részére való megmentése is hova tovább megközelíti a lehetetlenséget.

Két nagy tény és nagy esemény van ellene. A nagy tény abban áll, hogy Moldvát a magyarságtól természetes elválasztó vonal különzi el: a Kárpátok hatalmas hegyláncza; hajdan remek pánczél keleti betörő népek ellenében, mely máig sincs áttörve a modern világ főközlekedési eszköze, a vasút által. Moldva külön, a miénktől idegen földrajzi egység körébe tartozik.

A nagy esemény a román nemzeti állam megalakulása. A modern állam, intézményei roppant súlyával nehézkedik ott a mi érdekeinkre, melyeket legföljebb az menthetne meg, ha a csángók csakugyan kapcsolatba hozatnának a magyar hierarchiával, mire évről-évre kevesebb a remény.

Ha maradandó lesz a román állam: bizonyára ki fogja fejteni a csángókban is az összetartozóság eszméjét. A közös történelem megerősítendő a különböző népelemek közti kapcsolatot. Klézsén a fiatal p r i m á r (bíró), Benke József, kigyuladt arcczal beszélte előttem hős tetteit, melyeket, mint a román királyi hadsereg tagja, Plevnánál követett el. A mi új állami intézmény és intézet létesül, annak már a csángók közt is csak oláh a neve. A hivatalokat mind oláhus nevezik; a vasútnak t r i n ó, a pályaudvarnak g á r a, a gőzösnek v á p o r a neve a magyarságnál is.

S mindezeknél fontosabb az állami közoktatás nemzetképző ereje, melynek vezetése a románok kezében van. Eddig a magyar d e á k o k vagy catecheták oktatták a fiatalságot, úgy ahogy, többnyire sehogy, mert a magyar kántorok jelszava: »ha nem kapálunk, nem eszünk«. Ma, kinevezett román állami tanítók állítottak be a falusi iskolákba, hol katolikus papok vagy deákok még a hitoktatást sem végezhetik magyarul.

Ím ez okokból nem tarthattuk meg Moldvát a múltban, s ezért fogjuk végkép elveszteni a jövőben.

BALLAGI ALADÁR.